

**AMAJE Û ALEGORİYÊN NETEWYÎ Û ÇANDÎ DI ÇIROKSAZÎYA
ROMANA DIMDIMÊ YA EREBÊ ŞEMO DE
(EREBÊ ŞEMO'NUN DIMDIM ROMANININ KURGUSUNDA KÜLTÜREL
VE MİLLÎ ALEGORİ VE TEMSİLLER)
(NATIONAL AND CULTUREL REPRESENTATION AND ALLEGORIES
IN THE FICTION OF EREBÊ ŞEMO'S DIMDIM NOVEL)**

Mazhar ÇİFTÇİ*

Article Type: Research Article // Gotara Lêkolînî
Received // Hatîn: 29.09.2021
Accepted // Pejirandin: 31.10.2021
Published // Weşandin: 30.11.2021
Pages // Rûpel: 113-123

This work is licensed under the Creative Commons Attribution International License (CC BY 4.0).
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Citation/Atif: Çiftçi, Mazhar(2021). Amaje Û Alegorîyên Neteweyî Û Çandî Di Çiroksazîya Romana Dimdimê Ya Erebê Şemo De, *Kurdiname*, no. 5, p.113-123

Plagiarism/Înfîhal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website // *Ev gotar herî kêr ji aliyê 2 hakeman va hatiye nirxandin û di malpera înfîhalê ithenticate ra hatiye derbaskirin.*

Kurte

Romana Dimdimê ya Erebê Şemo an jî bi navê wê yê tam Kela Dimdimê romaneke ku çiroksazîya wê li ser bingeha bûyereke dîrokî û folklorîk a Kela Dimdimê hatiye avakirin. Çiroksazîya romana Kela Dimdimê li ser êriş û dagirkirina Şahê Îranê Şah Ebas ên li ser Kela Dimdimê û berevaniya Xanoyê Çengzêrîn hatiye avakirin. Me di vê xebata xwe de hewl da ku amaje û alegorîyên neteweyî, neteweperwerî û keleşorî yên Kurd û Kurdistanê di bûyerasazîya Kela Dimdimê de, di lehengsazîya Xanoyê Çengzêrîn û lehengên din de destnîşan bikin. Her wiha me hewl da ku karîgerîya amaje û alegorîyên neteweyî, neteweperwerî û keleşorî yên Kurd û Kurdistanê di binbeşên wek leheng, mekan û zeman, civaka Kurdan de jî tehlîl bikin.

Peyvên sereke: Erebê Şemo, Kela Dimdimê, Xanoyê Çengzêrîn, Şah Ebas, Neteweperwerî

Özet

Erebê Şemo'nun Dimdim adlı romanı ya da tam adıyla Dımdım Kalesi adlı romanı kurgusunu tarihi ve folklorik bir olay olan Dımdım Kalesi üzerine kurgulamıştır. Dımdım Kalesi romanının kurgusu İran Şahı Şah Ebas'ın Dımdım Kalesine karşı olan işgal ve zaptetme saldırıları ile Xanoyê Çengzêrîn'in karşı koyma hamleleri üzerine kurgulanmıştır. Biz de bu çalışmamızda Dımdım Kalesi'nin olay örgüsünde ve Xanoyê Çengzêrîn ile diğer kahramanların kahramanlık kurgularında Kürt ve Kürdistan'ın milliyet, milliyetçilik ve kültürel temsil ve alegorilerini belirlemeye çalıştık. Aynı zamanda; kahraman, zaman ve mekan ile Kürt toplumu alt başlıklarında da Kürt ve Kürdistan'ın milliyet, milliyetçilik ve kültürel temsil ve alegorilerini tahlil etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Erebê Şemo, Dımdım Kalesi, Xanoyê Çengzêrîn, Şah Ebas, Milliyetçilik

* Civaknas, Mezûnê Lîsansa bilind, email: csosyolog78@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-8315-9049>.

Abstract

Erebê Şemo's novel Dimdim, or with its full name, Dimdim Castle, is based on a historical and folkloric event, Dimdim Castle. The fiction of the novel Dimdim Castle is based on the occupation and seizure attacks of Shah Ebas, the Shah of Iran, against the Dimdim Castle, and the counterattacks of Xanoyê Çengzêrîn. In this study, we tried to identify the nationality, nationalism and cultural representations and allegories of Kurds and Kurdistan in the plot of Dimdim Castle and the heroic fictions of Xanoyê Çengzêrîn and other heroes. Same time; We tried to analyze the nationality, nationalism and cultural representations and allegories of Kurdish and Kurdistan in the subheadings of hero, time and space and Kurdish society.

Keywords: Erebe Şemo, Dimdim Castle, Xanoyê Çengzêrîn, Shah Ebas, Nationalizm

1. Destpêk

Têkilîya navbera derketin û belavbûna fikra neteweperwerîyê û romannûsîyê ji aliyê gelek teorîsyenan ve hatîye vegotin. Hinek teorîsyenan netewe an jî civakê wekî ‘cimaetên muxayyel’ pênase kirine û berbelavbûn û qayîmbûna muxayyel a cimaetê jî bi çapkirina rojname, kovar û romanên ve terîf kirine. Her wekî Haşim Ahmedzade jî piştrast dike û dibêje: “*Vegotinên romanê wek vegotinek xurt tevkarîya çêbûna nasnameya netewî dikin. Imagined Communities (Cimaetên Muxayyel) a Benedict Anderson ji bo derçûna netewekê bi heqî li ser girîngiya romanê disekine.*” (Ahmedzade, 2011:69). Bi taybetî jî bi saya romanên dîrokî û folklorîk fikra neteweperwerîyê ya ‘cimaetên muxayyel’ hatîye qayîmkirin. Li gorî Jean Leca jî di çêbûna aîdîyeta ‘cimaetê muxayyel’ ya Andersonî de bi gelemperî tesîra weşangerîya kapîtalîst heye û wiha dibêje: “*Xebatên Andersonî ehemîyeteke girîng dide geşedana teknîkên weşangerîyê û derketina ‘weşangerîyê kapîtalîst’. Geşedana çapemenîyê, di nava endamên çandekê neteweyî ku sînorên wê ji hêla zimên ve hatîye dîyarkirî de, di heman demê de bi heman ramanên ku hesta aîdîyeta ‘cimaetê muxayyel’ dabîn dike diafirîne.*” (Leca, 1998:56-57).

Wexta ku mirov li vegotina (discourse) romana Dimdimê ya Erebe Şemo hûr dibe xuya dike ku honaka romana wî li gorî bûyersazîyên Kela Dimdimê û di lehengsazîya Xanoyê Çengzêrîn de alegorîyên neteweyî, neteweperwerî û nasnameyî yên Kurd û Kurdistanê hatine temsîlkirin. Erebe Şemo jixwe di vegotina romana xwe de Kurdistanê, wek welatekî ku di nava Şahê Îranê û Padişahê Osmanî de bi peymanekî hatîye parçebûyî dişayesîne. Her wiha li gor çîroksazîya romanê Kela Dimdimê jî wekî prototîpeke dewletekî hatîye şayesandin ku ji her aliyên dinyayê ve bazirgan ji bo ticaretê tene li wir, di dîwanxaneyê wê de demildest biryarên girîng tene wergirtin, top û cebilxaneyên wê yên modern hene û arteşeke wê ya bi destê Seresker Hemze Çawîş hatîye talîmkirî û birêkûpêk heye.

Her wiha çîroksazîya romana Kela Dimdimê li ser bûyer û qewimîneke folklorîk hatîye avakirin. Her wekî tê zanîn têkilîyê xurt di navbera folklor û neteweyî, neteweperwerîyê de heye. Remezan Alan jî vê têkilîya xurt dupat dike û dibêje gava ku folklor wek şifreyên genetîka civakan bê dîtîn û bi çavê îroyîn lê bê nihêrîn wî çaxî folklor di parzûna daxwaz û temenîyên îroyîn de tê danizîlîn. (Alan, 2013: 34-35). Gava ku mirov li gorî van delîlan li çîroksazîya romana Kela Dimdimê dinihêre alegorîyên neteweyî û nasnava neteweyî gelek

berbiçavtir û eşkeretir dibin. Ji ber heman resenîtîya kokên folklorê Kurdan e ku milletê Kurd wekî milletekî gundewar, eşîrî û xwedî mîrektî; wek milletekî ajaldar û çandîyar lê ne wek milletekî pîşedar û bazirgan hatîye vegêran. Ji ber heman tesîra şîfreyên genetîka kulturî ya civaka Kurdan e ku roja Newrozê wekî karnavaleke neteweyî hatîye şayesandin ku wekî Mem û Zîna Ehmedê Xanî de hatîye vegotin ku di wê rojê de keçên xama û xortên bermiraz hevdu dibînin. Ji ber tesîra şîfreyên genetîka kulturî ya civaka Kurdan e ku 'Eyda Berodanê' an jî 'Eyda Beranberdanê' û kar û şuxulên 'zibaretîya' keçên xama ya hirî veçirandin, şehkirin û rêsandinê di çîroksazîya romanê de hatîye vegotin.

Remezhan Alan wexta ku di çîroksazîyên romanên kurdî de behsa anakronîzmê dike carinan bi tesbîta xwe ya 'ruhîyeta serdemê û daxwaza dilê nivîskêr' tehlîlan dike. Li gorî wê tesbîtê di çîroksazîya Dimdimê de jî ji ber 'ruhîyeta serdemê û daxwaza dilê nivîskêr e' ku Xanoyê revoçiyê hespên Nasir Begê bi awayekî der-edetî, der-eşîretî û bi awayekî anakronîk dibe serokeşîrê Êla Beroderan û dibe rêvebirê Kela Dimdimê. Her wiha ji ber heman tesîrê ye ku Xanoyê Çengzêrîn ne wekî axayekî û mîrekî lê wî wekî mezinekî demokrat û edaletbexş tê destnîşankirin. Her wiha ji ber karîgerîya 'ruhîyeta serdemê' ye ku di bin karîgerîya rêbaza realîzma civakî û sosyalîst de maye, loma di serdema sedsala 17an de û di nava civakeke gundewar û eşîrî ya Kurdan de taxbûrên leşkerî yê ku yekser ji jinan pêkhatî hene, loma di heman serdemê û di heman civakê de wexta ku axa û şervanê eşîrekî (Posto) tê kuştin jina wî (Zadîne Xanim) li şûna wî hem dibe serokeşîr û hem jî li şûna wî şervantîyê dike.

2. Amaje û Alegorîyên Neteweyî û Neteweperwerîyê di Çîroksazîya Dimdimê de

Bûyersazîya romana Dimdimê wekî bingeh li ser bûyereke folklorîk, dîrokî û neteweperwerî yanî li ser bûyera Kela Dimdimê hatîye honandin. Erebe Şemo di nava romanên xwe da tenê tevnsazîya romana Dimdimê li ser bingehê folklorîk, tarîxî û niştîmanperwerîyê ava kirîye. Heta li gorî Remezhan Alan Dimdima Erebe Şemo yekemîn romana folklorîk a Kurdî ye. (Alan, 2019:48).

Wekî ku heta niha jî hatîye behskirin di tevna Dimdimê de behsa peymanekê tê kirin ku li gorî wê peymanê Kurdistan dibe du parçe. Wer xuya dike ew peyman amaje bi peymana Qesra Şêrînê dike ku li gorî dîroknasan bi vê peymanê re Kurdistan cara ewil di navbera împaratorîya Safewî û ya Osmanîyan de dibe du parçe. Lê bi taybetî avakirina Kela Dimdimê ji bo zeftkirina Kurdistanê jî alîyê Şahê Îranê Şah Ebas ve dibe asêgeh û astengîyeke mezin ku nahêle wê peymanê bi cih bîne. Ji ber van egeran di çîroksazîya Dimdimê de amajeyên neteweperwerîyê ji romanên wî yên din zêdetir in.

Remezhan Alan wexta ku di edebiyata kurdî ya modern de behsa îmajê netewî dike wiha dibêje: "Qenaeta giştî ew e ku di navenda texeyulên nasnameyî de "yên din" hene. Lingên hebûna vê rastîyê jî li ser dijayetiyeke "em" û "ew" an ava dibe." (Alan, 2014:49). Li ser vê bingehê ji bo cîyawazîya Kurd û Eceman Xanoyê Çengzêrîn ewilî cîyawazîya mezhebî derdixe pêş û wiha dibêje: "Ez dibêjim tu pak dizanî, wekî Şah Ebas Şi'î ye, ew ji me Sunîyan hez nake, her tim eskerê giran dişîne ser me şêr." (2007:33). Li gorî Anthony D. Smith ew hêmanên çandî yên cihêwaz ên ku endamên neteweyan ji hev cuda dike, di nava wan de yên sereke dîn û ziman e (Smith, 2002:51). Di çîroksazîya romanê de destnîşankirina Sunîtiya Kurdan wek alegorîyeke neteweyî ya cihêwaz hatîye dupatkirin. Wexta ku Xanoyê Çengzêrîn

mizgeftê dide çêkirin Şah Ebas ji bo melatîyê mizgeftê melayekî dişîne. Lê Xanoyê Çengzêrîn wek alegorîyeke neteweyî Sunîtiya Kurdan bilêv dike û bi melê re wiha dibêje: “*Vir welatê Kurdan e, ne ciyê Şahê Îranê ye, wekî ew mele bişîne. Xên ji wê yekê, em Kurd in û dîne me cuda ye; em Sunî ne, ne Şî î ne, ji me re lazim e, wekî meleyê me jî Kurd be û Sunî be. Lê tu Ecem î, bicehime ji van deran!*” (2007:35).

Wek her vegotîneke (discourse) niştîmanperwer a neteweperwerîya kurdî wexta ku di çîroksazîya romanê de amaje bi neteweperwerîya kurdî tê kirin di heman demê amaje bi bêtifaqîya kurdan jî tê kirin. Xano jî gava ku amaje bi neteweperwerîya Kurdan dike amaje bi bêtifaqîya Kurdan jî dike. Çunkî li gorî çîroksazîya Dimdimê jî biserneketina Kurdan ji ber bêtifaqîya wan û ji zêfbûna şîûra neteweperwerîyê rû dide. Di vê çarçoveyê da Xano ji xortekî Eşîra Şikakî ra wiha dibêje: “*-Sultanê Romê, Şahê Îranê me Kurdan berî hev didin, em hev du qir dikin, paşê ew li stûyê me siwar dibin û me talan dikin. Dêmek neheqî di me de ye jî! Famdarî ye, xortê delal?*” (2007:38). Di çarçoveya alegorîyên bêtifaqîya Kurdan de di çîroksazîya Dimdimê de gelek amaje hene.

Ji bo avakirina vegotîneke neteweperwer kevneşop an seremonîyên neteweyî jî ji bo qayîmkirina ruh û şîûra neteweperwerîyê pir muhîm in ku Anthony D. Smith di vê çarçoveyê de wiha dibêje: “*Sembol, kevneşop û seremonîyên neteweyî ji gelek alîyan ve layenên herî karîger û dewamker yên neteweperwerîyê ne. Ew, mefhûmên bingehîn ên neteweperwerîyê berceste dikin, doktrînen îdeolojîyeke razber ji bo hemû tebeqeyên civakê bi têgînên şênber ên ku demildest hestiyarîyê diafirînin îfade dikin.*” (Smith, 1994:127). Di çîroksazîya Dimdimê de amajeya kevneşopî an jî seremonîya roja netewî ya Kurdan, helbet amajeya Newrozê hatîye kirin. Roja Newrozê wekî rojê ezîz tê terîfkirin, berîya wê amadekarîyên mezin tê kirin û wekî ku Mem û Zîna Ehmedê Xanî jî amaje pê hatîye kirin roja Newrozê wekî seyrangehekî tê lidarxistin ku di wê rojê de keçên xama û xortên bermiraz hevdu dibînin. Remezan Alan jî wexta ku behsa roja Newrozê dike wiha dibêje: “*Eşkere ye Newroz (21ê meha Azerê) û Sersal, wekî adetên zemanê berê, şahî û festîvaleke civakî bû. Di nav serbestiyekê de, bi jin û mêrkî dihat pîrozkirin. Elbet ev taybetî tenê Newrozê dike mytek. Ji ber ku ew, li ser navê kurdan çîroka rizgariya netewekî bindest û rabûna tehekûma li ser xweza û sirûştê wî vedibêje.*” (Alan, 2009:291). Amajeya roja netewî û hişmendîya ruhê neteweperwerîyê ya kurdan di çîroksazîya Dimdimê de wiha hatîye şayesandin: “*Rojek mabû, wekî Cejna Serê Salê bikin. Ji wê cejnê re em Kurd dibêjin Nevroj. Ehlên Kela Dimdimê karê xwe dikin, wekî wê roja ezîz bi eşq debas bikin.*” (2007:41). Helbet di çîroksazîya Dimdimê de amajeyên Mem û Zîna Ehmedê Xanî û beytên Feqîyê Teyran jî heye ku bi taybetî Mem û Zîna Ehmedê Xanî di vegotina neteweperwerîya kurdî de wekî şaheserekî tê qebûlkirin. Di roja Newrozê de di dîwanxaneyê Xano de: “*Li sazê dixistin, dengbêjan û aşiqan kilamên mêranîyê û rojên çûyî digotin, hinekan beytên Feqîyê Teyran digotin, hinekan jî, ji Ehmedê Xanî, ji Mem û Zîne digotin.*” (2007:43).

Di çîroksazîya Kela Dimdimê de ya ku li ser amajeyên neteweperwerîyê hatîye avakirin ne tenê cîyawazîya Kurd û Ecmaman hatîye vegotin, her wiha cîyawazîya Kurd û Tirkan jî hatîye vegotin. Lê ne tenê cîyawazîya Kurd û Tirkan tê kirin, carinan di hin babetan de xurtî û jêhatîbûna Kurdan bi Tirkan re hatîye berawirdkirin ku ew jî amaje bi alegorîyên xurt ên

neteweperwerîyê dikin. Hemze Çawîş ku lehengekî bi navûdeng e ewilî di nava artêşa osmanîyan de çawîştî kirîye, lê paşê tê û dibe sereskerê Xano. Wexta ku Hemze Çawîş rahênana şerkirina bi hespan nîşanî xortên Kurdan dike, xortên Kurd û yê Tirkan wiha berawird dike û dibêje: “-Şukir, hûn zilamên Kurdan in, ne ên Tirkan in, ên ku dihatine telîmê, newêribûn nêzikî hespan bibin û nizanibûn çawa zîn bikin, me ew hûn dikirin û nivê e’mrê me bi wan re diçû.” (2007:47).

Carinan jî bi awayekî dîdaktîk ku dîdaktîzm jî xusûsîyeke romanên ewra kafkazê ye, amaje bi her du dujminên Kurdan tevayî tê kirin. Xano wexta ku diçe nava eskerên xwe bi wan re wiha diaxive: “*Kal û bavêd me gotine me û ji me re kirine weysêt, wekî em welatê xwe xweyî bikin. Gotine me, Şah Ebas û Padişahê Romê timî dixwazin me têkine bine destên xwe. Lê heta niha wan nikaribûye erdê me ji me bistînin. Min guman heye ew ê dîsa nikaribin, hûn jî gerek wê weysêtê xweyî bikin.*” (2007:53).

‘Ruhîyeta serdemê û daxwaza dilê nivîskar’ wisa îcab dike ku biratî û yeksanîya gelan bi taybetî jî biratî û dostanîya milletê Kurd û Ermenan wek distûreke rêbaza realîzma civakî û sosyalîst bê destnîşankirin. Di çîroksazîya Dimdimê de jî ji ber ‘ruhîyeta serdemê’ li ser bingehê distûra ‘biratî û yeksanîya gelan’ gelek amajeyên bi vî rengî hene. Bi taybetî jî biratî û yeksanîya milletê Kurd û Ermen gelek caran hatîye dupatkin. Lê bawerîya heman distûrê ji bo milletê Kurd û Tirk nehatîye vegotin. Ji ber ku milletê Tirk ligel milletê Ecem welatê wan di nava hev de parve kirine, êrişî welatên wan dikin, jin û zarên wan dikujin, mal û milkên wan talan dikin, loma bawermendîya biratîya herdu milletan nehatîye vegotin. Ew rewşa neyînî di lehengsazîya Hemze Çawîş de hatîye destnîşankirin. Hemze Çawîş wexta ku bo alîkarîyê diçe hewarîya Mîrektîya Şemzînanê ku li wê derê dilekî esilkurd re diaxive û wê rewşa neyînî wiha vedibêje: “- *Ez dibînim tu ne Tirk î, tu jî Kurdekî mîna min î. Lê tu xayînê milletê xwe yî. Min jî, bîst salan qulixî li Padişahê Romê kir. Ez çawîşekî helal bûm. Em diçûne ser Ereban, ser Huruman. Wê çaxê, qumandaran, bînbaşîyan, paşayan digotine me, ‘Kurd û Tirk bira ne.’ Me jî bawer dikir. Lê paşê eskerê xwe şande ser me Kurdan şer. Gundêd me, bajarêd me, jin û zarêd me, dan ber gulleyêd topan, şûran û rîman, qir kirin. Diyarbekir zeft kirin, Deştê Bişêriyê û Kevanê Kêrê kaf û kûn kirin. Dilê min ji ber vê yeke dişewitî, ez reviyam nava milletê xwe û qulixî dikim.*” (2007:135).

Jixwe Erebe Şemo di epîloga Dimdimê de êdî ne bi amaje û alegorîyên neteweyî û neteweperwerîyê lê vê carê bi vegotîneke (discourse) yekser neteweperwerane behsa berxwedana Xanoyê Çengzêrî û behsa berxwedanên Kurdan ên dîrokî dike: “*Ew şer vala neçû, wexteke ne zehf dûr dîsa dest pê kir şer ji bo azadiya Kurdan. Îcar Talorîk serkarî li vî şerî kir. Lewma jî, Kurdan navê wî şerî danî, Şerê Talorîk. Di pey wî re, Bedir Xan, Êzdînşêr, Şex Evdîlah, Şex Ubeydulah û Şex Mehmûdê Berzencî ji bo azadî û serbestiya welatê xwe şer kirin.*” (2007:253).

2. 1. Amaje û Alegorîyên Neteweyî û Neteweperwerîyê di Mekan û Zemanê Dimdimê de

Anthony D. Smith wexta ku wekî bingehê neteweperwerîyê cextê li mekan dike wiha dibêje: “*Pêwendîyên neteweyê (ethnieyê) her wext bi cihekî dîyarkirî yan jî bi terîtoryayekê re heye ku wan deran ‘di mulkîyeta xwe de’ dibîne. Dibe ku di vê terîtoryayê de îkamet bikin an*

jî dibe ku ev pêwendî tenê hafîzeyeke bihêz bibe." (2002:53). Di çîroksazîya Dimdimê de jî ew mekan an jî terîtoryaya ku xelkên wê 'di mulkîyeta xwe de' dibînin xusûsen Kela Dimdimê û derdora wê ye. Navê mekanên wekî Şemzînan, Dîyarbekir, Hekkarî, Silêmanî û navên gelek mekanaan derbas dibin lê mekanê sereke Kela Dimdimê ye û di çîroksazîya romanê de şayesandina Kela Dimdimê wiha hatîye vegêran: "*Ro hê bi du bejnan bilind bû, dema ku Kela Dimdimê ji dûr va hate xuyanê. Ji dûr kela te digot qey hêlîna teyrê atmece ye li ser zinêr çêkiriye, wekî çarnikalê wê pê ve bê xuyanê. Alîyekî kelê piştî xwe dabû çîyayekî mezin, ji mirov tirê qestana wisa kiribûn, wekî kesek nikaribe zerarê bigihîne kelê û ehlên wê. Sûreke bê hesab bilind li dora kelê çêkiribûn ji her sê ciyan rê diçû kelê.*" (Şemo, 2007:119)

Jixwe romanên êwra kafkazê bi şayesandinên wiha pastoral dest pê dikin û mekan jî mekanên rastî ne. Rastîniya mekanaan jî ji rêbaza êwra kafkazê ji realîzma civakî û ji realîzma sosyalîzmê tê. Piştî şayesandina Kela Dimdimê, çîyayê ku Kela Dimdimê lê hatîye avakirin jî wiha hatîye şayesandin: "*Çîyayê Dimdimê, ku Eşîra Beroderan lê bi cî bibû, ji nava çîyayên Kurdistanê çîyayekî pir mezin bû; aliyekî wî dikete Mûsilê li Mezopotamyayê, aliyekî wî dikete Romê ber bi Wanê, aliyê din jî dikete Îranê.*" (2007:176). Ji ber wê jî sê heb dergehên Kela Dimdimê hebûne. (2007:254). Wek ku ji şayesandina Kela Dimdimê jî xuya dike ku amaje bi cîhekî zehf mezin tê kirin ku tam di nîveka Kurdistanê de cîh girtîye û pêwendîya wê bi her derê Kurdistanê re heye.

Wekî amajeyên mekanên romanê, amajeyên wext û zemanê romanê jî yên dîyar û rastî ne. Wekî ku ji romanê jî dîyar dibe şer û qewimîn di zemanê peymaneke ku di navbera împaratorîyên Safewî û Osmanîyan de çêbûyî derbas dibe. Lê wisa xuya dike ew peyman amaje bi peymana Qesra Şêrînê dike ku li gorî dîrokzanên Kurdistan cara ewil bi vê peymanê bûye du parçe. Di bûyersazîya romanê de wexta ku Xanoyê Çengzêrîn alîkarîya Mîrektîya Şemzînanê dike, Padişahê Romê ji Şahê Îranê re bi zimanekî şikestî, rojane û devkî nameyekî dinivîse û wiha amajeya peymana Qesra Şêrînê dike: "*Şah Ebas, tu çi dikî? Ne me Kurdistan li nava hev de parevekir, wekî tu ji aliyê xwe de lê xî, ez jî, ji aliyê xwe de lê xim, belkî em vî welatê bi xêr û bereket ji destên van beyaniyan zêft bikin. Min bi biryara wê peymana di nava me de girêdayî, eskerê xwe şande ser Şemzînanê şêr. Lê Xanoyê Çengzêrîn, dibêjin ji welatê te ye, ji Çîyayê Dimdimê ye, eskerê xwe hilda hat, komek da Mîrê Şemzînanê, nehişt wekî ez wê mîrekiyê zêft bikim. Ka tu çi dikî? Çima peymanê naqedînî?" (2007:156)*

Wexta ku mirov di çîroksazîya Dimdimê de li mekan û zemanê wê hûr dibe amaje û alegorîyên xurt ên neteweyî yên zeman û mekanî xuya dikin. Her çiqas mekanê sereke Kela Dimdimê be jî di honaka romanê de carinan rasterast û carinan jî bi amajeyî behsa Kurdistanê û gelek herêmên wê tê kirin. Her wiha wekî zemanê ku çîroksazîya romanê li ser hatîye avakirin jî amajeyî bi qesta peymana Qesra Şêrînê tê kirin ku ew jî alegorîyeke xurt a neteweperwerîyê destnîşan dike.

2. 2. Amaje û Alegorîyên Neteweyî û Neteweperwerîyê di Lehengsazîya Dimdimê de

Anthony D. Smith çandê hem wekî bingeheke xurt a neteweperwerîyê û hem jî wekî cihêwazîya endamên neteweyekî dinirxîne û wiha dibêje: "*Ji bilî mîtosan û hafîzeyê kolektîf, bi hêmaneke çandî an jî bi gelek hêmanên çandî ve endamên neteweyê (ethnieyê) bi hev ve*

têne girêdan û hem jî ji yên derveyî xwe têne cudakirin. Benjamin Akzin vê wekî qalibê 'hevşibîner-nehevşibînerê' pêname kirîye. Endamên neteweyekê (ethnîyê) ji yên din bi xusûsiyetên xwe yên çandî yên cihêreng dişibin hev û eynî ne." (2002:51)

Gava ku mirov li gorî vê tesbîta Anthony D. Smith di çîroksazîya romanê de li lehengan û li endamên wê cimaeta muxayyel hûr dibe xuya dike ku endamên wê cimaeta muxayyel 'ji yên din' bi hinek hêmanên çandî yên cihêwaz hem bi hev ve hatine girêdan û hem jî 'ji yên din' hatine cudakirin. Ew hêmanên çandî yên cihêwaz ên ku wan bi hev ve girê dide û ji yên din ji hev cuda dike, yanî ew qalibê wan î 'hevşibîner û nehevşibîner' başitî, mêrxasitî, şervantî, dilsozîtî, jêhatîbûn, comerdî û piştgirîtîya wan e. Mirov dikare vê qalibê 'hevşibîner û nehevşibîner' hê jî dirêj bike lê di çîroksazîya romanê de endam û leheng 'ên me' jixweber 'baş in' û 'yên ne ji me' jî jixweber 'yên nebaş in'. Di navbera lehengên 'yên me yên baş' û 'yên din ên nebaş' de sînorekî mutleq û muhkem hatîye danîn. Di nava lehengan de ji bilî Qurşûtê Bazarbaşî, Mehmûdê Merekanî û Nasir Begê yên din hemû jî di tebietê xwe de û jixweber 'baş'in. Her wiha lehengên baş heta ku bêjî comerd in, tu qîmeta malê dinê li ber çavên wan tune ye. Mesela Çengzêrînîya Xano jî ji comerdîya wî, ji qîmetnedana malê dinê tê û serpêhatîya wî wiha hatîye derbirîn: "*Navê wî Xano bû, lê wexta ku wî ev kela da çêkirin, wê çaxê wî ji bo çêkirina vê kelê bi çengan zêr da serhoste û paleyan. Ji wê rojê şun de, navê wî danîn Xanoyê Çengzêrîn.*" (2007:121). Ji bilî du û sê lehengên nebaş, başbûna hemû endam û lehengên romanê nîşaneyên alegorîyên neteweperwerîyê ne.

Li gorî Anthony D. Smith di nava wan hêmanên çandî yên cihêwaz de yên ku endamên neteweyan ji hev cuda dikin ev hêman in: "*Yên ku herî zêde têne parvekirin û heman demê de xusûsiyetên herî cihêwaz ziman û dîn e, lê dab û nêrît, sazî û dezgeh, qanûn, folklor, mîmarî, cil û berg, xwarin û vexwarin, muzîk û huner, heta ferqîyetên reng û rûyan jî dikare lê bê zêdekirin an jî ev hemû dikarin li şûna dîn û ziman bigirin.*" (2002:51) Li gorî van hêmanên çandî yên cihêwaz di lehengsazîya Xanoyê Çengzêrîn de amajeyên folklor, cil û berg, reng û rûyên wî wiha hatîye vegotin: "*Xortan dît mêrekî bejinbilind, cendekî mezin lê, wa ye ji wê da tê, xulamên wî li dorê ne. Ebayekî spî lê ye, di ebê de qapûtekî qehweyî lê ye, avêtiye ser mile xwe. Pişteke Kermene li nav kêlekê pêçaye, xencereke biber di piştê de ye. Qewza xencerê ya ji hestiyê spî ji ber piştê de xuya dike. Gava ku wî gava xwe dida ser erdê, te digot qey ew cî di binê lingên wî de ditewiyan. Simbêleke dirêj î palik lê bû, simbêlên wî çûr bûn, çavên wî gir, birûyên wî yên six î kaw daliqiyabûn. Li sûretê çepê, dexmeyer hebû, wê birîne bi bîr dianî rojên oxirmeyên giran î derbasbûyî.*" (2007:37). Xencera wî, xulamên li dora wî, girêdana kincên wî, simbêlên wî yên palik di lehengsazîya Xanoyê Çengzêrîn de amajeyên cihêwaz ên çandî ne.

Neteweperwerîya ku di lehengsazîya Xanoyê Çengzêrîn de hatîye destnîşankirin neteweperwerîyeke herêmkî nîne bil'eks neteweperwerîyeke giştgir e, neteweperwerîyeke ku ji bo hemû kurdan û ji bo hemû herêman kurdan e. Ji ber wê neteweperwerîya şimûlî ya Xanoyê Çengzêrîn e ku wexta Padişahê Romê êrişî Mîrektîya Şemzînanê dike Mîr Sadiq ji Xano alîkarîyê dixwaze. Li ser wê daxwaza alîkarîyê di dîwanxaneyê Xano de gelek muneqeşe çêdibin. Hinek dibêjin, Şemzînan li ku em li ku ne, çi şuxulê me heye ku em herine alîkarîya wan. Li ser wan muneqeşeyan Xanoyê Çengzêrîn bi vegotîneke (discourse)

neteweperwerane ku wê rojê wekî roja namûs û xîretê dinirxîne û wiha bersiva wan dide: “- *Wekî em jî mîna hinek began û axelaran xîretê û namûsê bihêlin, wisa bizanibin ew roja ku niha li serê wan e, wê bê sere me jî. Em gerek wisa nehêlin, hema niha herin!*” (2007:130).

Di çîroksazîya romana Dimdimê de lehenga jin ya sereke Dîlbera dilketîyê Şebab e. Dîlber hem bi bedewbûna xwe, hem bi timtêla xwe û hem jî bi tevgerên xwe ve gelek amajeyên cihêwaz ên çandî dihewîne. Bedewbûn û timtêla Dîlberê wiha hatîye şayesandin: “*Bedewên mîna wê tunebûn, ne ku li kelê bi tenê, li nava hemû Eşîra Beroderan jî. Sûretên wê qerqas bûn mîna berfa yekşevî. Birû û bijangên wê reş î qeytanî bûn, wê qet kil di çavên xwe nedida mîna hinek keçan. Eniya wê fireh bû, sifetê wê girover bû, lewa wê hebekî qalind û sor bû, poz hebekî kumisî bû, lê rast bû, gurçikên sûretên wê sor bûn, li gerdenê xalek hebû, a ku bedewiyeke hê hê rind dida dêmên wê. Kincên lê giş teze û giranbuha bûn. Bazinên wê ne ji wan bazinan bûn, ên ku di hostexaneya kelê da çêdikirin, ew bazinên wê ên Bexdayê bûn, kondereya di piyan de jî bexdayê bû.*” (2007:179). Mirov gava ku şayesandina bedewbûn û timtêla Dîlberê dixwîne mirov hew dizane ku li guhdarîya kilameke Şakiro dike. Ji ber ku hem vegêrê romanê û hem jî hemû êwra kafkazê ji folklorê Kurdan ji zargotina kurdan gelek sûd wergirtine, zehf di bin karîgerîya edebiyata devkî de mane, loma jî zimanê wan wek zimanekî folklorîk û devkî maye.

3. Nîşaneyên Civakî, Çandinî, Ajaldarî û Kulturî yê Kurdan di Dimdimê de

Civaka Kurdan di çîroksazîya Dimdimê de ji alîyê civakî ve wek civakeke gundewar, eşîrî/qebîleyî û xwedî mîrektî hatîye vegêran. Hin caran peyva eşîrê, hin caran peyva qebîleyê û hin caran jî peyva êlê hatîye emilandin. Her çiqas li gorî ‘ruhîyeta serdemê’ yanî li gorî rêbaza realîzma civakî û sosyalîst pêkhatyên eşîrî/qebîleyî wekî pêkhatyên paşverû bêne qebûl kirin jî lê ji ber ku çîroksazîya Dimdimê li ser bingeheke neteweperwerî, dîrokî û folklorîk ya civaka Kurdan hatîye avakirin, loma jî binyada civakî ya Kurdan wekî eşîrî/qebîleyî hatîye vegêran.

Ji ber wê binyada civakî ya Kurdan e ku di honaka romanê de eşîra ku herî zêde behsa wê tê kirin Eşîra Beroderan e ku ew eşîr jî eşîra Xanoyê Çengzêrîn e. Xêncî Eşîra Beroderan, behsa Eşîra Milan, Eşîra Muqiryar, Eşîra Şikakan, Eşîra Takoran, Qebîleya Keşkoyan, Eşîra Hertoşiyar, Eşîra Şemzînanê, Eşîra Xalta, Eşîra Lûran, Qebîleya Masîxuran, Qebîleya Malerindan, Qebîleya Virişkan û Eşîra Bextiyaran tê kirin. Her çiqas navê Hekkarî, Diyarbekir, Silêmanî û çend bajarên din derbas bibe jî lê wekî mîrektî tenê navê Mîrektîya Şemzînanê derbas dibe. Wekî şiklê rêveberîyê amaje bi mîrektîyê hatîye kirin.

Di honaka Dimdimê de Kurd wekî milletekî ku bi ajaldarî û bi çandinîyê re eleqedar hatine şayesandin. Heta ajaldarîya Kurdan jî wekî cîyawazîya wan a li hember Eceman hatîye berawirdkirin û wiha hatîye vegêran: “- *Nançandin hemû pak e, lê xêr û bereketa heywanê çarpê zêde ye. Em Kurd bê goşt û şîr nikarin bijîn. Mêrê ecem bi pincara bostanan jî dikare bijî.*” (2007:97). Li gorî honaka romanê jîyana Kurdan a gundewar û ya eşîrî ya ku li ser bingeheke ajaldarî û çandinîyê hatîye avakirin, ji bilî sedemên sûdbexş ên wekî goşt û şîrdarîya wan ‘heywanên çarpê’ hin sedemine sûdbexş ên din jî wiha hatine vegotin: “*Ew hirî dihate firotanê, xên ji firotanê jî wê hiriyê xalîçeyên xas, emenî, zîlî, lop, carcîm, xurc, têt, çewal, werîs û tiştên mayîn çêdikirin.*” (2007:177).

Li gor honaka romanê jîyana Kurdan a ku li ser bingehên ajaldarî û çandinîyê hatîye avakirin, wekî temamkera wê jîyana ajaldarî û çandinîyê helbet behsa zozanan, berîvanan, dagerfina ji zozanan, wek amadekarîyên zivistanê nandirûn û gîhadirûnê jî bi berfirehî hatîye kirin. Şuxulên çandinîyê di honaksazîya romanê de wiha hatîye şayesandin: “*Wan rojên wisa tava xweş ku gîha didirûtin, ew gîhayê dirûti bi dest xwe re hişk dibû, gurz girêdidan û datanîn nêzîkî goman, tewleyan, lod dikirin.*” (2007:194).

Çanda ku bi taybetî li ser bingeha ajaldarîyê derketîye meydanê jî di honaka romanê de hatîye şayesandin. Ji wan çandan yek ‘Eyda Berodanê’ û ya din jî ‘zibaretî’ye. Çanda ‘Eyda Berodanê’ yan jî ‘Eyda Beranberdanê’ bi berfirehî hatîye şayesandin ku ew çand berîya panzdeh û bîst sal berê jî di nava Kurdan de dewam dikir. Berîya beranberdanê beran bi boyaxê dihatine xemilandin. Wexta ku êvarê beran berdidane nava mîhan zarokekî kurîn li beranan dihate sîyar kirin seba ku mîh berxên nêr bînin. Sibê zû jî şivan di pêşîya pêz de ‘kadeyên beranan’ belav dikirin. Her wiha çanda ‘zibaretîyê’ jî ku di bingehê xwe de girêdayî ajaldarîyê ye ku bi awayekî berfireh di honaka romanê de hatîye şayesandin. Wekî ku di honaka romanê de jî hatîye şayesandin zibare ji qîzên xama pêk tîn û ew qîzên xama carê li malekî şuxulên hirîyê dikin. Ewilî hirîyê vediçirînin, paşê şeh dikin û di axirîyê de jî hirîyê dirêsin. Lê zibaretî çawa ku di şayesa romanê de jî hatîye vegotin di heman deme de wekî ger û gešta Newrozê, dibe wext û mekanên hevdîtina keçên xama û xortên bermiraz jî.

Bi kurt û kurmancî di honaka romanê de rewşa Kurdan a civakî wek civakeke gundewar, eşîrkî û xwedî mîrektî, aborîya wan wek aborîyeke ku li ser bingehê ajaldarî û çandinîyê û çanda wan jî wek çandê ku girêdayî ajaldarî û çandinîyê dirûvgirtî hatîye şayesandin. Lê kar û şuxulên pişeyî û bazirganî zêdetir wek kar û şuxulên milletên din û bi taybetî jî wek karên Ermenan hatîye şayesandin. Mesela serhosta an jî mîmarê Kela Dimdimê Karapêtê Ermen e. Her wiha di diyalogêke navbera Xanoyê Çengzêrîn û Xaçoyê Hostebaşî yê ku hostaye topan de derbasbûyî karên pişeyî yên Ermenan wiha hatîye dupatkirin: “*Çavê te li dinê be, Xaçoyê Hostebaşî. Ez zehf ji te û ji hostetiya te razî me. Tu dizanî Kurd û Fileh dostên hev ên zamanên kev in. Ev kela min jî dîsa Xaçparêzan çêkir. Em wisa hînî wî bûn, me bi Kurdî gazî wî dikir, Qero.*” (2007:61). Her wiha karên bazirganîyê û ticaretê jî amajeyî bi milletê Ermen tê kirin. Wexta ku Mîr Sadiqê Mîrê Şemzînanê ji bo alîkarî û hewarîyê qasidan bo Xanoyê Çengzêrîn dişîne, ji qasidan Şêx Zade ji Mîr Sadiq pêşnîyara Sîmonê Fileh jî dike û sedema wê jî wiha dibêje: “- *Mîr sax be, wekî em di riya kese re neçin, em zû nagihîjin Kela Dimdimê. Sîmonê Fileh ê bazirgan gelek caran eşya biriye Kela Dimdimê, firotiye û vegeyriyaye hatiye. Wekî tu wî bi re daynî, çawa beled, wê zehf rind be.*” (2007:113). Wekî ku ji van amajeyan jî diyar dibe ku di honaka romanê de kar û şuxulên ajaldarîyê û çandinîyê Kurd dikin û her wiha karên pişeyî û bazirganîyê jî Fileh (Ermen) dikin.

Gava ku mirov li seranserê çîroksazîya romanê hûr dibe xuya dike ku hem xusûsiyetên civaka Kurdan hatîye destnîşankirin û hem jî cîyawazî û berawirdkirinên çandî, kevneşopî û bawerî yên Kurdan bi taybetî bi Eceman re, ji hinek alîyan ve bi Tirkan re û ji hinek alîyan ve jî bi Filehan (Ermenan) re hatîye destnîşankirin û muqayesekirin ku ew jî amajeyên neteweperwerîyê ne. Antoine Roger jî vê rewşê dupat dike û di vê çarçoveyê de wiha dibêje: “*Komeke etnik-neteweyî wexta ku resenîtiya xwe ferq kir; kevneşopî, edet û bawerîyên xwe bi*

kevneşopî, edet û bawerîyên komên din re berawird kir wî çaxî dibe neteweperwer.” (Roger, 2008:110-111)

Encam

Romana Erebe Şemo Dimdim wekî ku Remezan Alan jî piştrast dike yekemîn romana folklorîk a Kurdî ye. Erebe Şemo çîroksazîya romana xwe li ser bingehê hêmaneke folklorîk, li ser bingehê epopeya Kela Dimdimê û Xanoyê Çengzêrîn honandîye. Di çîroksazîya romanê de hebûna bingehê folklorîk bi sere xwe amaje bi vegeerîna koka saf û resen a neteweperwerîyê dike. Çunkî ji romantîkên Almanan vir ve ye xebatên lêkolînê û lêgerînê yên folklorîk an jî xebatên ku amaje bi hêmanên folklorîk dikin armanca wan a serekeyî lidûketina çanda neteweperwerîyê ya saf û resen bûye. Wexta ku mirov li çîroksazîya romanê hûr dibe amaje û alegorîyên netewî û çandî yên Kurd û Kurdistanê bi eşkereyî xuya dikin ku Kurd û Kurdistan wek ‘cimaeteke muxayyel’ hatîye vegêran. Zeman û mekanê wê ‘cimaeta muxayyel’ a Kurd û Kurdistanê rastî û dîyar in. Her wiha dijberên wê ‘cimaeta muxayyel’ jî di şexsîyeta Şahê Îranê Şah Ebas û Padişahê Romê de hatîye vegêran. Her wiha Sersal û Newroz jî wek karnavaleke vegotina (discourse) neteweyî û sirûştî di honaka romanê de hatîye şayesandin. Bir kurt û kurmancî di mekan û zemanê romanê de nîşaneyên alegorîyên neteweyî hatine dupatkin.

Bi taybetî di lehengsazîya Xanoyê Çengzêrîn û di hin lehengên din de nîşaneyên alegorîk ên neteweyî eşkeretir û berbiçavtir in. Xusûsen di timtêlên lehengan de, di şayesandina rû û rûçikan wan de, di tevger û axaftinên wan de hêmanên çandî yên cihewaz hatine destnîşankirin. Alîyên wan ên civakî û vegotinên (discourse) wan ên dîdaktîk û civakî zêdetir hatîye vegêran. Her wiha bûyersazîya romanê jî li ser xeteke rast û dûz (linear) hatîye avakirin ku tê de bûyer li pey hev diqewimin.

Zimansazîya romanê jî ji ber ku roman hem li ser bingeha rûdaneke folklorîk û neteweperwer hatîye avakirin û hem jî romaneke klasîk e, loma jî zimansazîya wê li ser zimanekî sade, rojane, devkî û şikestî hatîye avakirin. Ji ber wê jî zimanekî zêde estetîkî nîne û tê de hevokên aloz (kompleks) tune ne. Ji ber heman sedeman di zimansazîya romanê de biwêj û gotinên pêşîyan ên dîdaktîk û şîretkar zêde hatine emilandin. Her wiha zimanê ku di zimansazîya romanê de hatîye bikaranîn zimanekî folklorîk, devkî û rojane ye, ji ber wê jî peyvên resen û herêmkî zêde hatine emilandin.

Di honaka romanê de civaka Kurdan wek civakeke gundewar, eşîrkî û xwedî mîrektî hatîye vegêran. Wek civakeke gundewar ku aborîya wê li ser ajaldarî û çandîniyê hatîye vegêran. Lê kar û şuxulên pişeyî û bazirganî jî wekî karûbarên milletên din û bi taybetî jî yên Filehan (Ermenan) hatîye vegotin. Jixwe rasteqînîya civaka Kurd û Filehan wiha bûye û ev jî ji karîgerîya realîzma rêbaza civakî û sosyalîst wisa hatîye vegotin. Civaka Kurdan her wiha wekî civakeke eşîrkî hatîye vegêran û navê gelek eşîr/qebile/êlan û bi taybetî jî navê eşîra Xanoyê Çengzêrîn, yanî navê Eşîra Beroderan, zêde hatîye vegotin. Lê wek mîrektî jî tenê navê Mîrektîya Şemzînanê derbas dibe.

Di axirîyê de mirov dikare bêje ku her kesek di bin tesîra zeman û mekanê dewra xwe de dimîne ku Erebe Şemo jî wexta romana xwe, romana Dimdimê, nivîsandîye di bin

karîgerîya ‘ruhîyeta serdema’ xwe de maye û li gor ‘daxwaz û temenîya dilê xwe’ çîroksazîya romana xwe honandîye. Ji ber wê ‘ruhîyeta serdemê’ ye ku Xanoyê Çengzêrîn ê ku revoçiyê hespên Nasir Begê bûye bi awayekî der-edetî, der-eşîrî, anakronik û bi awayekî demokratik dibe serokeşîr. Ji ber wê sedemê ye ku di sedsala 17an de û di nava civakeke eşîrkî de ji keçên xama taxbûreke leşkerî tê avakirin, ji ber wê sedemê ye ku jinek (Zadîne Xanim) wexta ku mêrê wê (Posto) tê kuştin dibe serokeşîr û her wiha ji ber heman sedemê ye ku gelek milletên cuda bi taybetî jî milletê Kurd û Filleh (Ermen) bi dostane û aşîyane pêkve dijîn.

Çavkanî

- Ahmedzade, Haşim. (2011). Romana Kurdî û Nasname, Wer: Fahriye Adsay, Çapa Yekem, İstanbul: Avesta Basın Yayın Reklam Tanıtım Müzik Dağıtım Ltd. Şti.
- Alan, Remezan. (2009). Bendname, li ser rûhê edebiyatekê, Çapa Yekem, İstanbul: Avesta Yayınları.
- Alan, Remezan. (2013). Folklor û Roman, li dor texeyyulên berê rêçên îroyîn, Çapa Yekem, İstanbul: Weşanên Peywend.
- Alan, Remezan. (2019). Keşkül, Çapa Yekem, Stenbol: Weşanên Peywend&Remezan Alan.
- Alan, Remezan. (2014). Tîr û Armanc, gotarên rexneyî li ser edebiyata kurdî ya modern, Çapa Yekem, Stenbol: Weşên Peywend.
- Leca, Jean. (1998). Uluslar ve Milliyetçilikler, Çev: Siren İdemen, 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları
- Roger, Antoine. (2008). Milliyetçilik Kuramları, Çev: Aziz Ufuk Kılıç, İstanbul: Versus Kitap
- Smith, Anthony D. (1994). Millî Kimlik, Çev: Bahadır Sina Şener, 1. Baskı, :İletişim Yayıncılık A. Ş.
- Smith, Anthnoy D. (2002). Ulusları Etnik Kökeni, Çev: Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir, 1. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Şemo, Ereb. (2007:) Dimdim, Çapa Yekem, Diyarbakır: Lîs Basın-Yayın Pazarlama Organizasyon Rehberlik ve Danışmanlık.